

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN KURUCULARINDAN İBRAHİM TEMO'NUN ATATÜRK VE İNKILÂPLAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Yrd.Doç.Dr.Selma YEL*

ÖZET

İbrahim Temo, Osmanlı Devletinin son yıllarında kaderi üzerinde tesirli olan İttihat ve Terakki Partisinin birinci evesindeki kurucularındandır. Aslen Arnavut kökenli olan İbrahim Temo, daha sonra siyasî faaliyetlerine Romanya'da devam etmiştir. 1937'de Meçidiye-Romanya'da yayınlamış olduğu "Atatürk'ü Niçin Severim" adlı risalesinde, cumhuriyetin ilânı ve inkılâplar sürecini değerlendirmiş, Mustafa Kemal Atatürk'e karşı hissettiklerini Romanya ve Arnavutluk halkı ile paylaşmıştır. Eski bir ittihatçı olarak, İbrahim Temo'nun fikirlerinde, yoğun bir sevgi, saygı ve hatta hayranlık gözlenmektedir. Aynı zamanda, Mustafa Kemal Atatürk ile İbrahim Temo'nun düşüncelerinin benzerlik içinde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İbrahim Temo, İttihat ve Terakki, Atatürk, İnkılâplar, Osmanlı Devleti

* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

ABSTRACT

İbrahim Temo is a founder, during the first stage of İttihat and Terakki, and has been effective on the fate of the Ottoman State during the last years. İbrahim Temo was originally of Albanian origin, and later continued his political activities in Romania. In his risale (article) published in 1937 in Mecidiye-Romania, titled "Why do I like Atatürk", he evaluated the proclamation of the Republic and reforms, sharing his feelings for Mustafa Kemal Atatürk with the people of Romania and Albania. As an old ittihatçı, the ideas of İbrahim Temo are observed to contend dense love, respect and even admiration. At the same time, it was determined that ideas of Mustafa Kemal Atatürk and İbrahim Temo were in similarity with each other.

Key Words

İbrahim Temo, İttihat and Terakki, Atatürk, Reforms, Ottoman State.

1877 - 78 Osmanlı Rus Harbi'nin getirdiği felaketlere bir tepki olarak Sultan II. Abdülhamit, Meclis-i Mebusan'ı kapatarak Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmıştı. Bu durum, meşrutiyet taraftarlarını harekete geçirmiş ve V. Murat'ı yeniden tahta çıkarma teşebbüsüne sevketmişti. Bu hareketlerden birincisi Ali Suavi'nin neticesiz Çırağan baskını iken, ikincisi Cleanthi Scalieri - Aziz Bey Komitesi'nin Çırağan'ı ele geçirme teşebbüsü idi¹. Her iki hadisenin gerisinde mason teşkilatlarının ve İngiltere'nin desteğini hisseden II. Abdülhamit, sıkı bir baskı ve tedhiş politikası takibine başlamıştı². Fakat, meşrutiyet taraftarlarının giderek sayılarının artması ve bir gizli cemiyet hâlinde teşekkül etmelerini engelleyememişti.

Osmanlı Devleti, 93 Harbi'nin sonunda Berlin Anlaşması ile Elviye-i Selâse'nin (Kars - Ardahan - Batum) yanı sıra, Sırbistan'ın istiklâlini tanımış; Karadağ, Osmanlı Devletinden kopmuş; Romanya'nın bağımsızlığı kabul edilmişti. En ağır şartlardan birisi de İngiltere'nin, Kıbrıs'a tamamıyla yerleşecek olmasıydı³. Parçalanma süreci daha sonra da devam edecek ve 1885'de Doğu Rumeli de isyan ederek Bulgaristan'la birleşecekti⁴.

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu bu siyasî ve sosyal çöküş sürecinin getirdiği bunalımlar, birçok Türk aydınını yakından etkileyerek çözüm arayışı içine itmmişti. Kurtuluş yolu, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması ve meşrutiyetin ilânı olarak görülüyordu. İbrahim Temo da bu düşüncede olan şahsiyetlerden birisiydi. Onun diğerlerinden farkı, sadece düşünmekle kalmayıp icraat aşamasına geçebilecek cesareti gösterebilmesiydi.

İbrahim Temo, kendi hatıratında teyit ettiği üzere 1865 Martında Manastır'a bağlı Struga'da doğmuştu⁵. İlk eğitimini Struga'da tamamladı.

1 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, ANK., 1983, s. 512

2 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İST., 1987, s. 21

3 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, VIII, s. 511-512

4 Sina Akşin., *a.g.e.*, s. 22

5 İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâp-ı Milliyeye Dair Hatıram*, Mecidiye, 1939, s. 15

dıktan sonra, 1884 - 1888 yılları arasında Ahırkapı Tıp İdâdisi ve Kuleli Askerî Tıbbiye İdadisi'nde öğrenime devam etmiş ve 1888'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhane'ye girmişti⁶. Bu dönemde yavaş yavaş çevresindeki öğrencileri tanımaya gayret sarfederek fikrî yapılarını anlamaya çalışıyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşekkülü aynı yıllara rastlamakta olup, muhtelif kaynaklarda da teyit edildiği üzere 1889'da kurulmuş olduğu kabul edilmektedir. Ahmet Bedevi Kuran, "İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler" adlı eserinde 1892 tarihini vermesine rağmen⁷, Sina Akşin, İbrahim Temo'nun da hatıratında belirttiği üzere 1889'u vermektedir⁸. Bu sebeple, doğru olan tarih 1889 olmalıdır. Ayrıca, cemiyetin ilk kuruluşundaki ismi Terakki ve İttihat olup, daha sonradan İttihat ve Terakki şekline dönüşmüştür⁹.

Ramsaur'a göre, bu ilk Jön Türk cemiyetinin üzerinde İtalyan Carbonari'nin tesiri bulunmaktadır. Bu kanaat, üyelerin birbirlerini kesir sayılarla ifade etmelerinden oluşmuştur. Kesirler, cemiyetin her hücreesine ve hücredeki her üyeye birer sayı verilmek suretiyle elde edilmektedir. Hücre numarası kesirin bölünen sayısını, üye numarası da bölen sayısını meydana getirmektedir "Örnek olarak, yedinci hücrenin beşinci üyesi 5/7 olarak bilinmekteydi..". Hareketin kurucusu olan Temo'nun numarası 1/1 olup başkan konumundaydı¹⁰.

Ramsaur'a göre, Temo 1888 yılı yaz tatilinde Arnavutluk'a dönmeden önce yolu üzerindeki Brindisi'de bir süre kalmıştı. Burada ve Napo-

6 İbrahim Temo, a.g.e., s. 12

7 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İST., 1945, s.45, Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, 1956, s.135

8 Sina Akşin, a.g.e., s. 78, İbrahim Temo, a.g.h., s. VII, Mithat Şükrü Bleda, *İttihat ve Terakki Katibi Umumisi, İmparatorluğun Çöküşü*, İST. 1979, s. 9. İlk kurucu ekip, Doktor Abdullah Cevdet, Doktor İshak Sükûti, Hilmi Tunalı ve Akil Muhtar'dan oluşuyordu. Temo, başkan konumundaydı.

9 İbrahim Temo, a.g.h., s. VII

10 E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İST. 1972, s. 31

li'de geçirdiği süre zarfında yakın bir arkadaşıyla Mason Locası'nı ziyaret etmiş ve Carbonari'nin İtalyan tarihindeki rolü ve örgütlenme biçimi hususunda bilgi edinmişti. Benzeri bir teşkilatı vücuda getirmesinde bu ziyaretinin tesiri görülmekteydi¹¹. Temo, hatıralarında böylesi bir hadiseden bahsetmemektedir. Cemiyetin faaliyetleri, kısa bir süre sonra II. Abdülhamit'in kulağına kadar gidecek ve tedbir olarak okul müdürü Ali Saip Paşa görevinden alınacak ve Zeki Paşa göreve getirilecekti¹². Cemiyetle alâkalı olanlar da sıkı bir takibe maruz kalarak, bir çoğu tutuklanmaya başlayacak ve İbrahim Temo, hürriyetini kaybetme tehlikesi karşısında 1895'te Romanya'ya kaçma yolunu seçecekti¹³.

Bu tarihten sonraki dönemde Temo'yu, öncelikle meşrutiyetin yeniden ilânı ve Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtarmak, I. Dünya Harbi'ni müteakip de Arnavutluk'un toprak bütünlüğü için mücadele ederken görürüz.

Şaşırtıcı olan, Temo'nun hem kendi hatıratında teyit ettiği üzere, hem de muhtelif kaynaklarda görülebileceği gibi¹⁴, fikrî yapısı içinde hem Osmanlı-Türk milliyetçiliğini, hem de Arnavutluk aidiyetini ve milliyetçiliğini muhafaza edebilmiş olmasıdır. Hangisinin daha öncelikli öneme sahip olduğu sorusunun cevabı ise açıktır: Elbette ki öncelik Osmanlı-Türk milliyetçiliğidir. Aynı şekilde Diyarbakirli İshak Sükûti ve Arapkirli Abdullah Cevdet'te de ikili bir kimlik görülmektedir¹⁵. Fakat, onlardaki öncelikler de Temo'nunki gibidir. Temo, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunurken bir taraftan da Arnavut komitelerini fiili olarak desteklemekte, Arnavutlar adına otonomi isteklerini işleyen beyannamelerin ha-

11 E.E. Ramsaur, a.g.e., s. 32

12 E.E. Ramsaur, a.g.e., s. 35

13 İbrahim Temo, a.g.h., s. Arka kapak, Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda*, s. 147

14 Hanioglu, *Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İST. 1989, s. 628

15 a.g.e., s.628. Her ikisi de Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunurken, bir taraftan da ayrılıkçı düşüncelere sahip Abdurrahman Bedirhan'ın etnik temalara da değinen dergisine yazı yazmaktadırlar.

zırlanmasına yardımcı olmakta ve aynı amaçla yapılan kongrelere iştirak etmektedir. Arnavut millî komitelerine yapılan bağışlar içinde en büyüğünün 150 Frank ile Temo'ya ait olduğu görülmektedir¹⁶. Fakat bu destek hiçbir zaman, önceleri İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Derviş Hima (Maksut İbrahim) gibi, "Arnavut İslah Cemiyeti" kurucuları arasında olacak kadar ileri boyutlu olmamıştır. Hima, açık bir şekilde bağımsız Arnavutluk tezini savunmaya başlamıştır¹⁷.

İbrahim Temo ile gayri Müslim bir Jön Türk arasındaki şu konuşma, bu konuya açıklık getirmektedir: Gayri Müslim Jön Türk'ün, "... bu hafta haritaya baktım. Ağlamamak kabil değil. Çoğu gitti azı kaldı. Bu da gidecek an kârib..." şeklindeki sözlerine Temo, şöyle cevap vermektedir: "O kadar meyus olma. Türkiye zannolduğu kadar çabuk harita-i âlemden silinmez. Avrupa'da ve Afrika'da, sükûti bekası mümkünsüz gibi gözüküyor ise de, Asya'da daha pek çok seneler icra-yı ahkâm edebilir¹⁸.

İbrahim Temo'nun tespitinin ilerleyen günlerde aynı şekilde gerçekleşecek olması ne kadar güçlü bir sezgiye sahip olduğunu göstermektedir. Gerek sezgi gücü açısından, gerekse de milliyetçilik anlayışları açısından Temo ve Mustafa Kemal arasında bazı benzerlikler mevcuttur. Temo, Türk kültürü ve harsıyla yoğrulup kendini Türk hissedenler Türktür, diye düşünürken¹⁹, Mustafa Kemal de, "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir." demektedir²⁰. Tarih boyunca zaferleri, Türk

16 Hanoğlu, a.g.e., s. 628, İttihatçı arkadaşları, Temo'nun bu faaliyetlerinden haberdar olmuşlar ve bu davranışları "... Arnavutlar ve Arnavut komiteleri meyânında nüfuzu fevkalâdesi bulunması..." şeklinde değerlendirip, memnuniyetle karşılamışlardır.

17 Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İST. 1989, s. 118, 1902'de Derviş Hima daha da ileri giderek, İtalya'nın himayesi altında bir Arnavutluk Devleti düşüncesini savunmaya başlamıştır.

18 Hanoğlu, a.g.e., s. 633

19 Geniş bilgi için bkz; İbrahim Temo, a.g.e., Temo hatıralarında Osmanlıdan bahsederken biz Türkler, biz Müslümanlar ifadesine sıkça yer vermekte, çocuklarını Türk kültürüne göre yetiştirdiğini söylemektedir.

20 Gürbüz D.Tüfekçi, "Atatürk Milliyetçiliği" *Atatürk Araştırma Merkezi*, C:1, Temmuz 1985, Sayı: 3, s. 95

kültürü ve harsı çerçevesinde ittifak yapmış Kürdü, Türkü, Lazı ve Çerkezi birlikte kazandılar, derken de aynı gerçeğe işaret etmektedir²¹.

Benzerlikler başka birçok konuda daha mevcuttur. Şerif Mardin de, "Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri" adlı eserinde bu hususun üstünde durmaktadır. İttihat ve Terakki tarafından ilk günden itibaren eğitimin ne kadar önemli olduğu, ilerlemenin ancak eğitimle mümkün olacağı vurgulanırken, Mustafa Kemal'in de aynı düşüncede olduğu bilinmektedir²².

Osmanlı Devletinin bilhassa son yıllarında içinde bulunduğu teokratik yapı, her türlü ilerlemenin önündeki engel gibi görülmekteydi. Gerçekten de, teokratik sistem, ".. devletin gerileme ve çöküş sürecinde tam bir kara taassup haline gelmiş, bu taassup İslâm dininin esas itibariyle liberal olan niteliğini soysuzlaştırarak bir taraftan devlet bünyesini çürütürken, diğer taraftan Türk toplumuna Batı medeniyetini sınımsız kapayarak, ülkeyi geri bir Orta Çağ toplumu hâlinde tutmakta direnmiş; Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşünün baş sorumlusu olmuştur"²³ Mustafa Kemal de eğitim ve öğretimin ihmal edilmesi sebebiyle halkın taassubunun arttığı düşüncesindeydi. Hem eğitimin demokratik olması, hem de taassubunun yok edilmesi için laiklik prensibinin uygulanması gerekmektedir²⁴.

Temo ve arkadaşları bu hususta düşüncelerini bile açıkça ifade edememektedirler. Sebebi ise Osmanlı Devletinin İslâm devleti kimliğinin yanı sıra hilâfet gücüne de sahip olmasıdır. Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile bu sorunların üstesinden gelme gücüne eriştiği için, önce hilâfet kaldırılmış, sonra da laiklik, anayasanın değişmez ve değiştirilemez maddelerinden birisi olarak kabul edilmiştir.

Eğitimle birlikte Türkçenin yaygınlaştırılması ve taassubun yenilmesi konusunda da Mustafa Kemal ile düşünceleri benzerlik arzettek-

21 a.g.m., s. 93

22 Şerif Mardin, a.g.e., 1964, s. 175

23 İsmet Giritli, "Atatürk Cumhuriyetinin Laiklik İlkesi" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. II, Kasım 1985, S: 4, s. 55

24 Şerif Mardin, a.g.e., 1989, s. 121

dir²⁵. İbrahim Temo bu husustaki düşüncelerini 8 madde ile şöyle ifade etmektedir :

1. Osmanlı Devleti içinde yaşayan her birey (azınlıklar dahil) 7 yaşından itibaren zorunlu fakat ücretsiz olan ilköğretime başlayacaktır,

2. İlkokuldan itibaren, bütün tahsil programları hükûmetin kontrolü ve denetimi altında bulunacaktır,

3. Dört senelik ilkokul tahsilini tamamlayıp da yerli ufak sanatlara veya tâli mekteplere girmeyen çocuklar, 2 sene daha pratik ders göreceklerdir. Bu pratik dersler, tarım başta olmak üzere sanayi ürünleri üzerine olacaktır,

4. Azınlıkların bulunduğu köy ve semtlerde çocuk sayısı 40 olanlar için öğleden sonra iki saat kendi dillerinde eğer isterlerse din dersi verilecektir. Öğretmenlerin maaşları ya cemiyetlerce, ya da devlet tarafından ödenecektir,

5. Ders saatlerinin yarısı Türkçe olmayan yabancı kolejlerin açılmasına izin verilmemelidir,

6. Türk ilkokullarını bitirmeyen veyahut İlköğretim Programı'na denk derslerden yeterlilik sınavını veremeyenler, Türkiye'nin resmî ve maaşlı hizmetlerine kabul edilmeyeceklerdir,

7. Osmanlı Devleti bünyesindeki patrik, hahambaşı vb. dinî liderler, eğitim ve öğretim işlerine kesinlikle müdahale edemeyeceklerdir. Gerekli hâllerde Maarif Nezaretince "İsevîler ve Musevîler Genel Müdürlüğü" adıyla iki resmî makam, sırf dinle ilgili programları hükûmete tavsiye edebileceklerdir,

8. Türkçe Lisanı, mevcut Arap harfleriyle tam manasıyla yazılıp, okunmaya müsait olmadığı için ve aynı zamanda da Türk eserlerini Avrupa'lılara tanıtmak amacıyla Latin alfabesinin kabulü gerekmektedir. Fa-

kat, öncelikle Latin alfabesinin Türkçeye uygun hâle getirilmesi gerekmektedir²⁶.

Temo'nun bu önerilerinin büyük kısmının Mustafa Kemal tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışından kısa bir süre sonra 9 Mayıs 1920'de okunan hükûmet programında eğitime verilen önemin bir belirtisi olarak ilerde yapılacak eğitim reformlarından bahsedilmiş, harp sebebiyle o günkü eğitim kurumlarıyla idare olunacağı açıklanarak, eğitim sisteminde hangi ilkelerin dikkate alınacağı belirtilmiştir²⁷.

Mustafa Kemal'in bu konuya verdiği önemi gösterir diğer bir hadise de, harbin bütün şiddetiyle devam ettiği günlerde Sakarya Muharebesinden kısa bir süre önce 16 Temmuz 1921'de Ankara'da yapılan Maarif Kongresidir²⁸. Bu kongrede, savaş müddetince dahi bütün okulların eğitime devam etmesi kararı alınmıştır. Daha sonra da bu yöndeki çalışmalarına devam ederek büyük zaferi müteakip 27 Ekim 1922'de Bursa'da kalabalık bir öğretmen topluluğuna şöyle demektedir: "... Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için sadece bir ortam hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanacak ve sürdüreceksiniz ve kesinlikle başarılı olacaksınız"²⁹.

Eğitimde istenilen hedefe ulaşmak için Mustafa Kemal de, Temo gibi harf inkılâbının yapılmasının zaruri olduğunun bilincindeydi. 1 Kasım 1928'de Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında çıkarılan 1353 sayılı yasa ile Arap Alfabesi yerine, Latin Alfabesi'nin Türkçe gramere uygulanması ile elde edilen yeni Türk Alfabesi'nin kullanımına geçildi³⁰.

26 İbrahim Temo, a.g.e., s. 158-159, Temo, Latin alfabesi konusunda o kadar ısrarlıdır ki, adı "Latincia" şeklinde anılmaya başlamıştır.

27 Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.II, Kasım 1985, S: 4, s. 195, İlgili programda, Osmanlı eğitim sisteminde hiç bahsedilmemiş olan milli şuuru geliştirme, kendine güven duyma, girişim gücüne sahip olma gibi prensiplerden bahsedilmişti.

28 a.g.m., s. 196

29 a.g.m., s. 194

30 a.g.m., s. 199

Temo'nun da önerdiği gibi eğitimde fırsat eşitliği temini amacıyla "Evkaf ve Şeriye Bakanlıkları" lağvedilerek Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde 3 Mart 1924'te bütün okullar Maarif Bakanlığı'na bağlandı³¹. Mustafa Kemal bu değişiklikteki amacını şöyle açıklıyordu : "Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir, iki türlü terbiye ile memlekette iki türlü insan yetişir. Bu ise his birliğini, fikir ve dayanışma gayelerini top-tan ihlâl eder"³².

Benzerliklerin olması kadar farklılıkların olması da çok doğaldır. İbrahim Temo ve arkadaşları, devletin kurtuluşu için meşruti bir yapılanmayı yeterli görürken, Mustafa Kemal tamamiyle cumhuriyet idaresini düşünmektedir³³. En önemli farklılık ise bütün imkansızlıklar içinde dahi milletin kurtuluşunun, yine milletin azim ve kararıyla olacağı inancında olan Mustafa Kemal'e karşın, İbrahim Temo ve arkadaşlarının halka güvenmemeleridir³⁴. Bu da Türk milletini yeterince tanımadıklarını göstermektedir.

Mustafa Kemal, plân ve program yaparak hareket ederken, bizzat Temo'nun da itiraf ettiği gibi, İttihatçılar sürekli iktidara gelmenin çabası içinde olup sonrasını düşünmemişlerdir³⁵. Mustafa Kemal'e baktığımızda ise önce hedefini belirlemiş olduğunu görürüz. Bu hedef, vatanın kurtarılması, milletin istiklâlini kazanmasıdır. Bu hedefe ulaşmak için, kader birliği ettiği arkadaşları ile arasındaki fikrî ayrılıkları, düşünceleri dikkate almamış ve başarıya ulaşmıştır. Mahzar Müfit Kansu, O'nun liderlik vasfı ile ilgili olarak şöyle demektedir : "... Mustafa Kemal Paşa zamanı gelmeden hiçbir şeyin kuvveden fiile geçmesini istemezdi. Her kararın bir za-

31 Ord. Prof. Reşat Kaynar "Atatürk'ün Kültür ve Eğitim Anlayışı" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.II, Temmuz 1986, S:6, s. 583

32 Ord. Prof. İsmet Giritli, a.g.m., s. 61

33 Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.II, ANK. 1968, s. 471

34 Şerif Mardin, a.g.e., 1989, s. 118

35 İbrahim Temo, a.g.e., s. 157

manı tatbiki olduğuna kaildi ve bu bir prensip idi ki, bizce de bu prensibe tamamen riayet edilmiştir”³⁶.

İttihatçılar ise başlangıçta aynı hedefe ulaşma amacıyla fikir birliği etmelerine rağmen, II. Abdülhamit'in para ve mansıp vaadlerinin tesiri altında kaldıkları için 1897'den itibaren örgüt dağılmaya başlamıştır³⁷. 15 Ekim 1907'de Paris'te yapılan son kongrede ise tamamiyle bölünerek parçalanmışlardı³⁸.

1905'te Terakki ve İttihat Cemiyeti yeniden teşekkül ettirilirken, Temo da cemiyetin Köstence Şubesi'ni kurmuştu³⁹. 1908'de II. Meşrutiyet ilân edildikten sonra, Temo İstanbul'a döndüğünde her şeyin değişmiş olduğunu gördü. Cemiyet, artık başkalarının kontrolü altına girmişti. Güç dengeleri oldukça değişmiş, Enver, Talat ve Cemal Paşalar söz sahibi olmuştu. Üstelik mevcut yapının, 1889'da kurulan İttihat ve Terakki ile alakası olmadığını söylüyorlardı⁴⁰.

İttihat ve Terakki tarafından dışlandıktan sonra memleketi Struga'ya dönen İbrahim Temo, 6 Şubat 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası'nı kurdu. Parti kurma gerekçesi, işbaşına gelenlerin, cemiyetin eski programına aykırı olarak davranmaları sonucunda, Türklerin dışındakilerin cemiyetten uzaklaşmalarıdır. Farklı komiteler oluşmaya ve taşrada ve İstanbul'da kulübler açılmaya başlamıştır. Bu dönemde iktidardaki İttihatçılar istibdatçı olarak görülmeye başlanmıştır. İbrahim Temo'nun amacı, ayrılıkçı

36 Mahzar Müfit Kansu, C.II, a.g.e., s. 471

37 E.E. Ramsaur, a.g.e., s. 67

38 İbrahim Temo, a.g.e., s. 171, Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında “İttihad ve Terakki”, Prens Sabahaddin Bey'in başkanlığında “Terakki” adıyla ikiye ayrılmışlardı.

39 A.g.e., s. 172

40 A.g.e., s. 185, Temo, Selanik'te Rabe-i Hürriyet adı verilen genel merkeze uğradığında Cemal Paşa ile karşılaşır: “Söz arasında ben cemiyetimizin başarılarından sevinerek söz ederken, Cemal Bey, bana; Doktor, hangi cemiyeti murad ediyorsunuz? Bizim bu cemiyetimiz, sizin vatan haricinde çalıştığınız cemiyet değildir. Bu cemiyet Manastır ve Selanik mahsulüdür, gibi sözlerle, kendilerinden bir ümit beklediğimi ima eder bir tarzda beni fikirdaş tanımak istemedi.” diyerek, karşılaştığı durumu açıklamaktadır.

fikirlere kayma ihtimali artan Türklerin dışındaki grupları, yeniden bir araya toplayabilmektir⁴¹.

Bu gelişmeler İbrahim Temo ile İttihat ve Terakki taraftarlarını karşı karşıya getirmişse de, bu parti ile çalışmaları uzun sürmemiş, Osmanlı Demokrat Fırkası 5 Aralık 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleşmiştir⁴².

Romanya'ya dönüşünden sonra Balkan Harbi'nde, Osmanlı Devleti lehine yardım kampanyaları düzenlemiş ve Romen Salibi Ahmeri (Kızılhaçı) ile İstanbul'a gönderilen yardım heyetinin başkanlığını yapmıştır⁴³. Onu daha sonra, I. Dünya Harbi süresince Arnavutluk'un parçalanmaması ve toprak bütünlüğü için mücadele ederken görürüz⁴⁴. Temo, aynı zamanda bölgedeki Türklerin dinî ve kültürel haklarının korunmasına öncülük etmektedir. 1820 senesinde de Romanya'da senatör olur⁴⁵.

Geçen süre zarfında İbrahim Temo artık tamamiyle Türkiye ve Osmanlı Devleti'nden kopmuştur. Hayalindeki büyük ve güçlü Osmanlı Devleti'nin yeniden hayata döndürülmesi mümkün değildir. Anadolu'da yeni bir diriliş söz konusudur. Bu dirilişin mimarı Mustafa Kemal'dir. Kendini her zaman Türk hissetmiş olan İbrahim Temo için de ölümsüz bir lider ve kurtarıcıdır o.

Temo hatıralarında bu duygularını şöyle ifade etmektedir :

“Vatanın topraklarına değil, milletin özellikle münevver vatandaşların yüreklerine gömülmeden evvel, ebediyen ve cihanı hayretlere gark eden Atatürk'ümüzün yarattığı idaresi üzerine (Atatürk'ü Niçin Severim) ismiyle 1937'de kısa bir risalecik yayınladım ve ismi unutulmayacak şefin fezaili hakkında kalem yürüttüm...”⁴⁶.

41 İbrahim Temo, a.g.e., s. 208

42 İbrahim Temo, a.g.e., s. VII, Şerif Mardin, Sunuş yazısında gerçek bir demokrat kimliğinde gördüğü Temo'nun, arkadaşları tarafından anlaşılmadığını ifade etmektedir.

43 A.g.e., s. 225

44 A.g.e., s. arka kapak

45 A.g.e., s. 252

46 A.g.e., s. 253, Bu kitaba ulaşma imkanı bulunamadı. Çünkü, Temo'nun da bizzat belirttiği gibi kitabın beş, onu dışında dağıtılmadığı ve satılmadığı anlaşılmaktadır.

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Temo, kendisini hâlâ Türk ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşı hissetmektedir. Bu duygusunu şu cümlelerden de anlamak mümkündür : “Bütün yüreğimle arzu ettiğim cumhuriyet idaremez teessüs ettikten sonra, saadeti, şerefi, satveti için çalıştığımız Türkiye’yi seve seve görmek için, ara sıra ziyaretine gittim, epice yerlerini gezdim.”⁴⁷

Yine hatıralarında, çocuklarından bahsederken onları Türk terbiyesinde yetiştirdiğini belirterek, “... Türk İnkılâbını bütün manasıyla mevkîî fiile koyan Atatürk’ümüzün hatıratını son nefsimce kadar unutmayacağım...” demektedir⁴⁸.

Atatürk ve İnkılâplarına karşı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı herhangi birisinin de duyguları bunlara özdeş değil midir? Şaşırtıcı olan yoğun Atatürk hayranlığı ve sevgisine rağmen, İbrahim Temo’nun Türkiye ziyaretlerinden herhangi birinde dahi Mustafa Kemal’le görüşmemiş olmasıdır. Hayranlık ve takdir duyguları o kadar yoğundur ki, bu, Arnavutluk’ta yayımlanmış olan “Atatürk’ü Niçin Seviyorum” adlı risalesinde açıkça görülmektedir⁴⁹.

Temo’ya göre, Atatürk yaptığı her şeyi ülkesini daha iyi bir geleceğe götürmek için yapmıştır. Atatürk adını da bunun için almıştır. Fakat o, Türklerin babası olmadan önce de, kendi ülkesinin büyük ve hakkını veren bir oğluydu. Arnavutların Atatürk’ün kişiliği hakkındaki dikkat ve meraklarının birkaç sebebi vardı :

Birincisi: Atatürk tarafından gerçekleştirilmiş olan siyasî ve sosyal inkılâpların mahiyetiydi. Yankısı, bütün dünyada duyulmuştu. Zaten Arnavutluk’ta oksidentalîst (cumhuriyetçi) yayınları ve Atatürk’ün tecrübe ve inkılâplarını takip eden insanlar oldukça fazlaydı⁵⁰. Bunlar, aynı inkılâpların Arnavutluk’ta da yapılmasını istiyordu.

47 A.g.e., s. 253

48 A.g.e., s. 261

49 İbrahim Temo, *Atatürk’ü Niçin Seviyorum*, Romanya, 1937.

50 “Rilindja” Gazetesi, No:28, 1926

İkincisi: Arnavutluk'un XX. Asrın 20. 30. yıllarındaki durumuydu⁵¹. Bundan dolayı Atatürk'ün ve Türk halkının tecrübesinin, konuşma ve tartışma konusu olmaması mümkün değildi⁵².

Arnavutlar'ın, Atatürk'ün şahsına gösterdikleri bu yakınlığın temelinde, geleneksel denebilecek güçlü tarihî bağlarla, asırlarca birlikte yaşamının getirdiği bir yakınlık söz konusuydu. Galip Kemali Söylemezoğlu bu yakınlığı şu cümlelerle ifade etmektedir: "Arnavutlar, aşağı yukarı beş asır hakimiyetimiz altında kalmış ve Osmanlı tacının giranbaha (çok değerli) bir incisi olarak memleketimizde çok kıymetli evlatlar yetiştirmiştir."⁵³

İbrahim Temo, Atatürk'e karşı göstermiş olduğu sevgi ve saygı karşılığında hiçbir şey beklemiyordu. Çünkü, kendisi iyi tanınmış meşhur bir göz doktoru olmasının yanı sıra, sosyal bir çevreye sahip, ekonomik koşulları yüksek olan biriydi. Bu hayranlığın gerisinde, bir zamanlar aynı ülkenin vatandaşı olmaları gerçeği yatıyordu. Temo'nun da cumhuriyetçi ve inkılâpçı olması, bu hayranlığı artırmış olmalıydı. Zaten, Temo'da, "Atatürk'ü Niçin Seviyorum" adlı risalesinde, bu sevginin iyi bir analiz sonucunda doğduğunu söylemektedir. Aynı zamanda, Atatürk'ün iç ve dış güçlerle mücadele şartlarını sıraladıktan sonra, (dışarda düşman emperyalistler; içerdeki düşman da gerilik, yobazlık, fakirlik ve eğitimsizlik olmasıdır) inkılâplara devam etmesini tavsiye etmektedir.

Temo'ya göre hükümdarlar ülkeyi zayıflatmaya başladıkları zaman Atatürk ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin düşmanları Bosfor hastasını gömmeye hazırlandıkları zaman, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştı. Bu

51 Necip P. Alpan, *Arnavutluk'un Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, ANK., 1982, S. 30, *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Eylül 1928, 1928'de Kral Zago, Arnavutluk'ta iktidara gelerek monarşi ilân etmiş, bu durum cumhuriyet taraftarlarının tepkisine sebep olarak siyasi bölünmelere yol açmıştı.

52 "Hjili i dritesi" *Dergisi*, 1923, Sayı 8, S. 375, Doğal olarak, aydınlar Türkiye'deki inkılâpları takip ediyorlar ve kendi ülkelerinde de tatbikini arzu ediyorlardı. Fakat, Arnavutluk'taki durum tersine bir gidişatla, demokrasiden ve cumhuriyetten uzaklaşma şeklinde tezahür etti.

53 Necip P. Alpan, *Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk*, ANK., 1975, S. 99

davranışı tesadüfî olmayıp uzun zamandır bunun için plânlar yapıyordu. Temo, Atatürk uzun mücadele ve dökülen kanlar sonucunda Türkiye'nin kurtarıcısı oldu, buna da herkes şahittir, demektedir.

Temo'ya göre, bu uzun savaş sonucunda yeni ve gelişmiş, kendi etnik sınırlarıyla çevrelenmiş bir yeni Türkiye ortaya çıkmıştı. Atatürk, gerçek Türk idealizminin bayrağını kaldırmıştı. Türkiye'nin dış düşmanlarının yanı sıra inkılâp karşıtlarına da dava arkadaşlarının desteğiyle karşılık vermişti. Dış düşmanlara ve İtilâf Devletleri'ne karşı kazandığı mücadeleden sonra, büyük politik zafer elde etmiş ve böylece demokratik bir rejim; Türkiye'ye yakışan cumhuriyet idaresini getirmişti. Cahillik ve İslâm fanatikliği karşısında Mustafa Kemal, Türkiye'yi çağdaş ülkeler sınıfına sokmak için büyük bir kararlılıkla inkılâplar sürecini başlatmıştı. Çok zorlu şartlar altında hareket ediyordu. Halkı, İslâm dininin sadece giyinişlerinden ve başlarındaki kırmızı şapkadan⁵⁴ ibaret olmadığına ikna etmek için hayli çaba sarfetmişti..

Bunlara ilâveten Temo, şöyle soruyordu : Atatürk niçin sevilmesin ki? O Türk dilini kurtardı, eski alfabe o dile hiç uymuyordu. İlk görünüşte, Türk dilinin alfabesindeki problem sadece filolojik ve bilimsel bir problem olarak tanımlanıyordu. Fakat, gerçekte öyle değildi. Arap alfabesi, Türkçe'ye hiçbir şekilde uymuyordu. Bu sebeple Temo, alfabe değişikliğinin Avrupalıları taklit etmek için yapıldığı iddialarına katılmıyor, yeni alfabenin Türk diline daha iyi uyduğu için kabul edildiğini müdafaa ediyordu.

Temo, aynı makalede, Mustafa Kemal ve Napoleon Bonaparti arasında da mukayese yapıyordu. Buna göre, Mustafa Kemal çok yüksek ve yıkılamayan, tarihte eşi bulunmayan bir özelliğe sahipti. Bu yüksek karaktere çok az rastlanabilirdi. Bu karakterin sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da bile eşi bulunmamaktaydı.

Temo bu mukayesede, öncelikle Mustafa Kemal'in kendi ülkesinin politik kaderine sadık ve dürüst olduğunu, demokratik ideallere bağlı ol-

54 Osmanlı Devleti'nde yaygın bir şekilde kullanılmakta olan fesi kastetmiş olmalıdır.

duğunu ifade ederken, Napoleon'un, aksine demokrasiye ihanet ettiğini belirtmektedir. Napoleon başlangıçta Fransa'nın özgürlüğü için savaşaacağına ve cumhuriyete sadık kalacağına yemin etmiş olmasına rağmen, sözünü tutmamıştır. Daha sonra da imparatorluğunu ilân ile ihtirasları uğruna binlerce Fransız askerinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur⁵⁵.

“Ama bizim galip Atatürk” diyerek tahliline devam eden Temo, “Bonaparti'den bin kere iyi. Çünkü, o, hiç kimsenin işine karışmadı. Ülkesini düşmanlardan kurtardı, cumhuriyeti kurdu, demokratik bir hükümet teşkil etti ve verdiği sözleri tuttu. Hiçbir zaman doğru bildiği yoldan şaşmadı. Bizim Atatürk'ün aklından hiçbir zaman imparatorluk istek ve hayalleri geçmedi. Bu gerçek babayı, ülkesine bu kadar sevgi besleyen bu önderi kim istemez ki?” diye sormakta ve yine kendi cevap vererek: “Ben istemeyeyim.” demektedir.

Temo'nun risalesi yayımlandığı dönemde Arnavutluk'ta büyük yankı yapmıştı. Temo'nun bu hususta birçok bilim adamı ile görüşmeleri olmuştu. Bunlardan birisi olan Türkolog ve Albanolog Karl Sushajm, ilgili risaledeki düşünceler için şöyle yazmıştır : “Sizin Atatürk'le ilgili eserinizi çok beğendim. Özellikle de kamu projesinin yer aldığı bölümü”. K. Sushajm, Temo ile yaptığı görüşmede, Temo'nun görüşlerinden sadece Atatürk-Napoleon kıyaslamasına katılmadığını belirtmektedir⁵⁶.

Temo'nun gerek siyasî faaliyetlerine ve gerekse risalesinin geneline bakarak demokrasiye inanmış bir insan portresi çıkarmamız mümkündür. Bu sebeple de Mustafa Kemal'e büyük bir saygı ve sevgi duyması doğaldır. Üstelik, ilk İttihatçılar olarak onların, yapılmasını ancak hayal edebildikleri birçok inkılâbı gerçekleştirerek, Türkiye Cumhuriyeti Devle-

55 Arnavutluk'ta, cumhuriyetçiler ve kral taraftarları arasında şiddetli bir mücadele mevcuttu. Ağır baskı ve sansür karşısında Kral Zago ve iktidarını eleştiremeyen aydınlar, tarihteki despot kral ve diktatörlerle Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyeti'ni mukayese yaparak, halka gerçekleri anlatma yolunu tercih ediyorlardı. Temo'nun da aynı amaçla bu mukayeseyi yaptığı anlaşılmaktadır.

56 “Rilindja” Gazetesi, No:28, 1926

ti'ni kurmuştur. Temo'nun "bizim Atatürk" diyerek bahsetmesinin altında yatan, Türk kültürüne dayalı Türk vatandaşlığı kimliğine hâlâ bağlı olmasıdır. Yine aynı risaleden anlıyoruz ki, o yıllarda Arnavutluk'ta Türkiye'ye yönelik bir alâka mevcuttur. Bunun sebebi de açıktır: Arnavutluk aydını da, Türkiye'deki inkılâpları yapabilme idealleri içindedir. Bu alâkanın sürekliliğinde Temo'nun da katkıları olduğu muhakkaktır. Temo gibi düşünen Arnavut Cumhuriyetçilerinin mücadelesi devam edecekse de, Türkiye kadar şanslı olamayacaklardır. Çünkü 7 Nisan 1939'da İtalya, Arnavutluk'u işgal edecektir⁵⁷.

57 Necip P. Alpan, **Tarihin Işığında Bugünkü Arnavutluk**, ANK., 1975, s. 85, İkinci Dünya Harbi'nden sonra Enver Hoca yönetiminde sosyalist rejime geçilecekse de, oldukça farklı bir rejim uygulaması olacaktır. Zira Enver Hoca önce Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içinde yer alacak, sonra Yugoslavya modelini deneyecek, daha sonra da Çin'e bağlı bir siyaset takip ettikten sonra, Arnavutluk'u tamamen dışa kapalı fakat, bağımsız bir tarzda idare edecektir.